

Recension

Vad är en kvinna? Språk, materialitet, situation

Red. Evelina Johansson Wilén och Johanna Sjöstedt

Daidalos, 2021. 248 s. ISBN 978-91-7173-629-1

Vi har under senaste tiden fått höra att ordet "kvinna" blivit problematiskt, så till den grad att det blivit tabu och att den feministiska kampen därmed riskerar att undermineras. Av undfallenhet för transaktivister och socialkonstruktivistiska genusteoretiker som pådyvlar oss alla uttryck som "livmoderbärare" och "menstruerare", ska välmenande människor och myndigheter ha givit upp den grundläggande kategori som möjliggör jämställdhet. Mot den bakgrunden kan det verka dumdrigt att som Evelina Johansson Wilén och Johanna Sjöstedt ge ut en antologi med titeln "Vad är en kvinna?" Får man alltså diskutera ordet "kvinna" utan att omedelbart bannlysas av RFSL och diverse vänster-radikala?

Ja, det verkar faktiskt så: i antologins tolv texter, inledningen inräknad, diskuteras kategorin kvinna ur en rad olika perspektiv, utan förbehåll eller obligatoriska citationstecken, och utan att ens utesluta ett samtidigt beaktande av frågor som rör trans- och icke-binära personer. Essäerna är skrivna av akademiker från ämnen som genusvetenskap, idéhistoria, filosofi, psykologi, litteraturvetenskap och historia. För den som kan sin Beauvoir är allusionen till *Det andra könet* uppenbar, för den som inte gör det citeras i första kapitlet den välkända passagen ur inledningen till del I där Beauvoir just ställer frågan: "Vad är en kvinna?" Beauvoir pekar här på hur ordet både verkar syfta på en medfödd essens och ett ideal som blott ett fåtal lyckas uppnå – en paradox som Judith Butler senare tagit upp till förnyad diskussion. Problematiseringen av termen "kvinna" går alltså betydligt längre tillbaka än debatten kring vem som får använda damtoaletten tycks antyda; som Sara Ahmed påpekar i ett blogginlägg nyligen: "Den som känner till feminismens historia vet att kategorin 'kvinnor' alltid har ifrågasatts av feminister; det har sällan varit den som fört oss samman." (Ahmed 2021, min övers.)

Johansson Wiléns och Sjöstedts inledning knyter an till spörsmålets tvetydighet: frågan efter vad en kvinna är rymmer även möjligheten till

förtryck, om svaret blir en definition som visar att hon är underordnad av naturen eller sådant att en stor grupp kvinnor inte känner igen sig – för att de har ett annat ursprung, andra erfarenheter – eller blir uteslutna, för att de inte tilldelades könet kvinna vid födseln, exempelvis. Samtidigt menar redaktörerna att frågan är berättigad, och att feminismen inte kan nöja sig med att beskriva partikulära erfarenheter och konkreta sammanhang, utan också bör undersöka hur det partikulära kan få en universell betydelse – här hänvisar de bland annat till den indisk-amerikanska postkoloniala och feministiska teoretikern Chandra Talpade Mohanty (2003).

Relationen mellan det teoretiska perspektivet och den konkreta verkligheten kan sägas vara ett övergripande tema, som uttryckligen undersöks i den första essän av idéhistorikern och genusvetaren Sjöstedt. Essän upprättar en utgångspunkt för diskussionen i kommande artiklar, med en titel som återspeglar antologins: "Vad är en kvinna? Beauvoir och frågans former". Sjöstedt problematiserar den motsättning vissa samtida feministiska strömningar identifierat mellan den poststrukturalistiska feminismens teoretiska dekonstruktion av köns-kategorier och ett fokus på kvinnors vardagliga livserfarenheter. Hon menar att det går att förena en "radikal omprövning av kvinnobegreppet" (s. 34) med empiriska analyser av kvinnors livsvillkor och hänvisar till Beauvoirs filosofiskt motiverade beskrivning av "den vardagliga erfarenheten av kön" (s. 41). I Sjöstedts läsning av Beauvoir får frågan "Vad är en kvinna?" två innebörder: den inautentiska betydelse som ligger i männens (patriarkatets?) essentialiserande fråga, som efterlyser en "riktig" kvinna, och den autentiska frågan, som inte blundar för den konkreta, kroppsliga situation vi är förankrade i, och där svaret kan vara instabilt och mångfaldigt.

Här skulle man kunna invända att Beauvoir drog en del universellt syftande slutsatser, både utifrån sina erfarenheter som vit, privilegierad och frivilligt barnlös kvinna, och utifrån sina läsningar av andra skrivande (främst europeiska) kvinnor¹ – hennes analyser bygger i hög grad på litterära skildringar. Inte heller saknar Judith Butler, Gayatri Chakravorty Spivak, Joan Wallach Scott och andra som Sjöstedt räknar till den poststrukturalistiska feministiska strömningen exempel ur kvinnors vardagliga upplevelser av kön och sexualitet i sina verk. Det hindrar

1. Kathryn T. Gines (2010, 2017) har exempelvis argumenterat för att Beauvoir med sin analogi mellan könsbaserat förtryck och rasförtryck utesluter svarta kvinnor ur sin analys.

dock inte att Sjöstedts diskussion är i högsta grad relevant, både för att den teoretiska analysen inte självklart kan inrymma det praktiska livets komplexitet, och för att det i dag verkar finnas ett sug efter studier som utgår från konkreta exempel ur kvinnors individuella liv.²

Flera av antologins artiklar svarar på det behovet. Idéhistorikern Edda Manga tar avstamp i det djupt personliga med sin essä "Kvinnan 2.0: Fantasier och begär", där spridda minnesbilder och reflexioner konstituerar en vägran att låta sig infångas av en teori, eller ens av ett enhetligt narrativ: "Alla beskrivningar och teorier om könet och kvinnligheten möter oundvikligen motstånd i fenomenet" (s. 231). Kvinnan blir uttryck för en "kollektiv fantasi", men det hindrar inte att det finns levda erfarenheter av att vara kvinna: att vara dotter och moder eller syster, att växa upp i ett samhälle "där kvinnor förväntas säga nej" (s. 239), att älska män "för att det var tryggare och enklare" än att älska kvinnor (s. 241). Kvinnobegreppet kan alltså problematiseras samtidigt som det accepteras i all sin spretiga mångtydighet, i brist på bättre, för att fånga in en aspekt av vem vi är.

Genusvetaren Lena Gunnarsson vill i sin artikel "Att sätta citattecken runt 'kvinnor': Samtida feministisk teori och det diskursiva intellektets begränsningar" i stället försvara kategorin kvinna ur ett teoretiskt perspektiv, mot å ena sidan vad hon kallar en radikalkonstruktivistisk syn på kön, representerad, än en gång, av Butler, och å andra sidan ett "konkretistiskt" tänkande, som menar att "endast det konkreta är verkligt" (s. 58) och är skeptiskt mot alla former av abstraktion. Det konkretistiska tänkandet förutsätter att kategorier ska matcha "fysiskt separerbara, konkreta objekt" (s. 59) om de ska kunna få legitimitet, medan radikal-konstruktivismen inte antar någon verklighet bortom konstruktioner. Gentemot dessa positioner framhäver Gunnarsson det hon kallar för ett "råmaterial" som utgörs av människans biologi, inte minst de reproduktiva funktioner som har en grundläggande betydelse i konstitutionen av socialt kön och i förlängningen av samhället. Hon menar att man kan se biologiskt kön som ett centralt villkor för "genusorganiseringen av samhällen", utan att därmed anta att det finns en förutbestämd relation mellan reproduktiv funktion och könstillhörighet (s. 53).

Med andra ord måste vi enligt Gunnarsson fortsätta att tala om kvinnor och män som biologiska varelser, vars komplementära reproduktiva funktioner spelar en särskild roll i samhällsordningen, just för att

2. Framgången för Amia Srinivasans bok *The Right to Sex* som diskuterar en mängd konkreta, verkliga exempel, men innehåller förvånansvärt lite teori, är ett tecken på det.

kunna förstå hur kvinnoförtryck i hög grad hänger ihop med kontroll över kvinnors reproduktiva förmåga. Men för Gunnarsson hindrar det inte könskategorierna från att också vara socialt bestämda och variationen mellan kvinnors erfarenheter genomgripande; inte heller hindrar det oss från att inkludera transkvinnor i kategorin "kvinna", eller att beakta det förtryck livmoderbärande människor som inte är kvinnor utsätts för, till exempel.

Det här är en uppfattning jag helt delar och som i min mening inte heller är oförenlig med Butlers tänkande, om man inte låter vissa tidiga provocerande påståenden vara avgörande för tolkningen. Men viktigare i det här sammanhanget är att den visar på ett viktigt alternativ till den diskurs som varit framträdande i den svenska debatten, där en falsk dikotomi upprättats mellan möjligheten att tala om reproduktionsförmågans specifika funktion i samhällsstrukturen, och att acceptera att kön inte är en strängt binär ordning. Samtidigt hade det varit intressant med en mindre skissartad framställning, med en tydligare indikation om hur könskategorierna är tänkta att fungera och på vilken grundval: hur stor vikt kan vi t. ex. lägga på reproduktivt kön utan att vi får de normativa implikationer som Gunnarsson (och samtliga författare i antologin) säger sig vilja undvika?

Den här typen av svårigheter svarar ett par andra av antologins författare på med ett wittgensteinskt grepp: i stället för att fråga efter en definition eller efter vilka som kan inordnas i kategorin "kvinna", pekar filosofen Camilla Kronqvist på att vi kan behandla ordet som ett familjelikhetsbegrepp. Hennes artikel "Tänk på de sammanhang där vi talar om kvinnor: En wittgensteinsk undersökning" framhäver att vi inte behöver anta att det finns något gemensamt hos alla som vi kallar kvinnor, utan att termen kan fungera som en "löst sammanhållen kategori", i likhet med hur Wittgenstein ser på termen "spel" (s. 216). Hon utgår från en analys av den brittisk-kanadensiska filosofen Cressida Heyes och tar den vidare till en läsning av två sångtexter, sjungna av Britney Spears respektive Aretha Franklin. Kronqvist vill visa vad man i de texterna gör med termen "kvinna", vilka mänskliga sammanhang och existentiella erfarenheter de är knutna till, och att detta är viktigare än att avgöra vilka som faller under kategorin.

Om Wittgensteins familjelikhetsbegrepp kan hjälpa oss att se att ord kan fungera utan ha en entydig definition, så är det ändå tveksamt vilket förklaringsvärde det har när det handlar om könskategorier. Beror det utbredda förtrycket av kvinnor på att vi är vilseledda av våra språkspel?

Hur förstår vi då den kraft det könsgrundade förtrycket har, och hur förklarar vi transpersoners önskan att tillerkännas en viss könsidentitet – och många cispersoners motstånd mot transrättigheter? Här kommer den amerikanska filosofen Naomi Scheman till hjälp i sin artikel "Vad är en kvinna? Från fakta till erkännande" (översatt från engelska av Ellen Söderblom Saarela), med en analys där Stanley Cavells idé om *erkännande* blir ett alternativ.

Frågan gäller då inte längre kunskap, vad jag *vet* om en annan människa, utan huruvida jag är beredd att erkänna henne, och om jag vill att hon erkänner mig. Scheman knyter an till sin personliga historia som kvinna i filosofiämnet från 1960-talet och framåt, och hur hon genom mötet med andra kvinnliga filosofer blev varse att positionen som kvinna i filosofin hade en specifik betydelse. En kvinna i ett starkt mansdominerat ämne behöver just ett erkännande, att bli erkänd som filosof och kvinna, något som inte är riskfritt eftersom hon därmed utmanar mannens ställning som generisk filosof. Mannen tänker nämligen aldrig att han är filosof för att han är man, eller att han, för att åter alludera till Beauvoir, tänker som han gör för att han är man.³

Scheman pekar sedan på hur transkvinnors relation till ciskvinnor fungerar på ett liknande sätt, nämligen genom att rubba deras representativitet, ungefär som "kvinnlige filosofer rubbar representativiteten för manliga filosofer" (s. 96). Från att ha kunnat uppfatta sig själv som generisk behöver ciskvinnan nu se att hon är ett specifikt sätt att vara kvinna i världen, snarare än en representant för kvinnor som sådana. Poängen är alltså att erkännandet av transkvinnor som kvinnor kommer att påverka hur ciskvinnor förhåller sig till sitt kvinnoskap: ciskvinnan behöver nu erkänna att hon själv inte helt enkelt faller under en neutral kategori, kvinnan rätt och slätt (medan endast transkvinnan skulle vara märkt av sitt transskap), utan att hennes "sätt att vara kvinna är ett av många" (s. 99). Schemans analys ger en förklaring till att så många kvinnor känner sig hotade av transkvinnor – samtidigt som hon framhåller att transpersoners utsatthet är av betydligt större vikt. I de maktrelationer vårt samhälle struktureras av är inte alla lika sårbara.

I sin artikel "Kvinnor under uppbrott: Wittig, Butler och samtidens dialektik", gör historikern Sara Edenheim en läsning av Monique Wittig och Butler, också här mot en självbiografisk fond. Den franska filosofen

3. "I teoretiska diskussioner med män har jag ibland blivit irriterad över att höra dem säga till mig: 'Ni tänker så för att ni är kvinna.' [...] Det var inte tal om att invända: 'Ni tänker motsatsen för att ni är man.'" (Beauvoir 1949/2002, s. 25)

Wittig pekade i förlängningen av Beauvoirs analys på att kategorin kvinna innebar en position som människan-männens (*l'homme*) könsliga motpol, och att hon därmed definierades av en heterosexuell norm: för Wittig var termen "kön" nödvändigt förbunden med heterosexualiteten. Hon ansåg att språket självt behövde förändras, om "den manliga universalismen skulle kunna synliggöras och ifrågasättas", genom att exempelvis det pronomen som på franska används i tredje person pluralis när en grupp individer är av manligt, blandat eller okänt kön, *ils* ("de"), byts ut mot femininum, *elles* (s. 124). Dessutom argumenterade hon för att det patriarkala samhället endast kunde bekämpas genom att kvinnor slutade begära män, och i stället hade förbindelser med kvinnor. Målet var att utrota heterosexismen och den därmed sammanhängande könskategorierna som sådan.

Edenheim framhäver här Butlers betydelse när hon modifierade Wittigs analys och underströk att kvinnokönet inte behövde (eller ens kunde) upphävas, utan att könskategorierna snarare skulle utvidgas. En kvinna kan begära en annan kvinna just som kvinna, samtidigt som hon inte behöver begränsa sig till den rådande synen på hur en kvinna ska se ut eller bete sig. Det är dock inte alltid enkelt, och Edenheim använder här sin egen erfarenhet för att visa på den binära könsordningens tendens att återkomma: när människor blivit medvetna om att det finns transpersoner så använder de den kategorin på allt som inte stämmer med könsstereotyperna. Vissa lesbiska riskerar då att bli ännu mer obegripliga än transpersoner, för att de "signalerar könslig icke-konformitet" utan att vare sig betrakta sig som trans, icke-binära eller ett tredje kön (s. 136). Edenheim påpekar att även kategorierna trans, cis, icke-binär osv. kan få en patriarkal funktion genom att de skarpa könskillnaderna bibehålls och förstärks, nu renade i och med att de nya kategorierna upprättats. Men lösningen är inte att som "genuskritiska" feminister försöka återerövra biologiskt bestämda könskategorier (som om de någonsin gått förlorade), utan att framhålla betydelsen av ett liv "på gränsen" av kategorierna (s. 141).

En utgångspunkt i det personliga och konkreta tar även journalisten och litteraturvetaren Maria Ramnehill, i sin essä "Ett tomt tecken". Frågan vad en kvinna är verkar behöva förankras i den inre erfarenheten på ett annat sätt för någon som inte tilldelats kvinnligt kön vid födseln, och därför talar man ofta om "könsidentitet" för att kunna peka på vad som ändå gör denna person till kvinna. Samtidigt föds ju, om vi ska tro Beauvoirs så ofta citerade ord, ingen till kvinna, utan *blir* det, och

Ramnehill parafraiserar dem samtidigt som hon ger dem en ny dimension: "jag föddes inte till kvinna, jag blev det. Det var något jag var tvungen att lära mig" (s. 117). Och så är det ju för alla kvinnor: även de som tilldelades kvinnokönet vid födseln måste lära sig hur man är som flicka och kvinna. En transperson behöver därför inte ha en fast och stabil könsidentitet, även om den antagligen framträder tydligare i kontrasten mot andra människors blickar och förväntningar. Ramnehill vill hellre tala om *könsidentifikation*, för att betona det viljemässiga, pågående och föränderliga i transidentiteten – liksom i all könsidentitet: "Könsidentifikationen befinner sig i en ständig växelverkan mellan biologiskt kön och socialt" (s. 115). Hos transkvinnan blir föränderligheten, könsblivandet extra påtagligt, eftersom det för henne innebär en devalvering: att identifieras med sin kropp och vad den har möjlighet att ge snarare än med sina handlingar. För att då försvara sig inför omvärlden kan det krävas ett narrativ om en stabil könsidentitet, "en berättelse om mitt liv som bara är till för främlingar", medan kvinnan för sig själv inte behöver vara mer än "ett tomt tecken" (s. 119). Ramnehills essä visar i vilken grad en fullödig beskrivning av den levda erfarenheten kan bidra till en teoretisk diskussion om kön.

Betydelsen av föränderlighet i vår förståelse av kvinnan återkommer i filosofen Ulrika Björks essä "Motstånd och återbildning: Kvinnans essens hos Catherine Malabou". Malabou vill återupprätta essensen i genusteorin, men – med ett eko av Ramnehills tomma tecken – som en "tom essens" (s. 178). Essensen ger vårt tal om kvinnor mening, men den är inte stabil utan *plastisk*: Björk framhåller ordets dubbla betydelse av att både vara formbar och att *ge* något form. Hennes essä kan läsas som ett svar på sökandet efter en teori om kvinnan som både fungerar teoretiskt och ger plats åt "de kvinnor för vars skull det feministiska frihetsprojektet måste existera – de vars kroppar misshandlas, kränks, våldtas och på andra sätt exploateras" (s. 185). Det innebär att ge utrymme för individuella kvinnor och deras kamp för frihet. Här fungerar den teoretiska modellen, de tomma, plastiska essenserna, som ett slags "förstoringsglas" för kvinnors konkreta liv (s. 187), som hjälper oss att förstå den förtrycksstruktur som kvinnor lever i och deras motståndshandlingar mot den.

Sammanfattningsvis är *Vad är en kvinna?* en rik antologi, som innehåller ytterligare flera intressanta artiklar som jag av utrymmesskäl inte har kunnat gå in på här. Det är glädjande att en sådan här bok ges ut på svenska, och man önskar att den hade synts mer i den mediala debatten

kring de här frågorna. En allvarlig kritik gäller dock källhänvisningarna: hur kommer det sig att en rad tänkare – Beauvoir, Butler, Foucault, Irigaray, osv. – tas upp i litteraturlistorna som om de skrev på svenska och/eller engelska? Varför nämns inte någonstans översättarna till dessa verk (förutom, av någon anledning, när översättningarna gjorts av artikelförfattarna själva!), vars texter många gånger citeras utförligt? Att inte ange vem som är upphovsperson till en citerad text (som bekant har översatta texter minst två sådana) är en brist i grundläggande akribi som borde ha uppmärksammats av förlaget.

Anna Petronella Foulter

Litteratur

- Ahmed, Sara. 2021. "Gender Critical = Gender Conservative". *Feminist Killjoys*, 31 oktober. <https://feministkilljoys.com/>
- Beauvoir, Simone de. (1949) 2002. *Det andra könet*. Övers. Adam Inczèdy-Gombos och Åsa Moberg, i samarbete med Eva Gothlin. Stockholm: Norstedts.
- Gines, Kathryn T. 2010. "Sartre, Beauvoir and the Race/Gender Analogy: A Case for Black Feminist Philosophy". I *Convergences: Black Feminism and Continental Philosophy*, red. Maria Davidson, Kathryn T. Gines och Donna Dale Marcano, s. 35–51. New York: Suny Press.
- Gines, Kathryn T. 2017. "Simone de Beauvoir and the Race/Gender Analogy in *The Second Sex* Revisited". I *A Companion to Simone de Beauvoir*, red. Laura Hengehold och Nancy Bauer, s. 47–58. Hoboken, N. J.: Wiley Blackwell.
- Mohanty, Chandra Talpade. 2003. *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham och London: Duke University Press.
- Srinivasan, Amia. 2021. *The Right to Sex: Feminism in the Twenty-First Century*. London: Bloomsbury.